

DVE PERIFÉRIE V DVOCH KRAJINÁCH OKTÓBER 1918 – JANUÁR 1919. VÝCHODNÉ SLOVENSKO A UHORSKÁ RUS NA CESTE DO ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKY

PETER Š V O R C

ŠVORC, Peter. Two peripheries in two countries: October 1918 – January 1919. Eastern Slovakia and Hungarian Rus' on the way to the Czechoslovak Republic. *Historický časopis*, 2020, 68, 3, pp. 463-489, Bratislava.

Until the fall of the Austro-Hungarian monarchy, Eastern Slovakia and present-day Transcarpathia (Zakarpattia; until 1919 Hungarian Rus'; between 1919 and 1939 Subcarpathian Rus') were its peripheral territories, which was reflected in the harsh living conditions of their inhabitants and consequent mass emigration. Slovaks and Rusyns, in Hungary facing not only economic but also national discrimination (Magyarization), provided support to each other. They welcomed Czechoslovakia as a state in which their position would significantly change. However, while, in the case of Slovaks, there was gradual national unification and constitutionalization, the Rusyns divided into three ethnic groups – Rusyn, Ukrainian and Russian. At the same time, the existing cooperation between Slovaks and Rusyns was impaired by the difficulty of solving the conflict regarding the territory of north-eastern Slovakia (where both populations lived).

Keywords: Austria-Hungary. Paris Peace Conference. Czechoslovakia. Eastern Slovakia. Slovyaks. Hungarian Rus'. Subcarpathian Rus'. Lemko Republic. Rusyns. Ukrainians. Russians.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2020.68.3.4>

Keď Národný výbor československý 28. októbra 1918 vyhlasoval vznik Československa, mali jeho členovia len rámcovú predstavu o územnej podobe nového štátu. Tú doladzovali a konkretizovali až v januári 1919, a to v súvislosti s Parížskou mierovou konferenciou, kde sa mali určiť aj nové hranice štátov povojnovej Európy.¹ Dňa 2. januára 1919 na svojej 26. schôdzi vládny kabinet za prítomnosti viacerých odborníkov, najmä geografov, prerokoval štyri varianty územnej podoby Československa. Do úvahy bral celý rad faktorov, ktoré mohli pozitívne, ale aj negatívne vplývať na nový štát, a to bez ohľadu na to, či šlo o minimalistické alebo maximalistické požiadavky. Každá z nich v sebe skrý-

1 O príprave podkladov pre československú mierovú delegáciu pozri: VÁCHA, Zdeněk. *Žádám Vás jako vynikajícího odborníka... Organizace odborných prací pro československou delegaci na mírové konferenci v Paříži v letech 1918 – 1919*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2012. ISBN 978-80-87782-04-0.

vala isté riziká hospodárskeho, obranného, národného či iného charakteru. Ak si teraz nebudeme všimáť úvahy Kramárovej vlády týkajúce sa českého územia, Moravy a Sliezska, ale len Slovenska a východnej hranice československého štátu, tak vidíme, že na jednej strane už českí (československí) politici počítali so začlenením územia obývaného Rusínmi do Československa, keď v štatistickom prehľade uvádzali jednotlivé národnosti, ktoré by spadali do ČSR, a pri Rusínoch uviedli vo všetkých štyroch variantoch počet 450 000 obyvateľov.² Na druhej strane však mapa nakreslená českým geografom Františkom Machátom (1876 – 1935)³ z konca roku 1918 ukazuje, podľa predstáv českej domácej politickej scény, že československý štát končil hneď za Užhorodom a severnejšie za Humenným, že zahŕňal celý severný Zemplín (južný pripadol Maďarsku) a viac ako polovicu Užskej župy vrátane jej administratívneho sídla – Užhorodu. Ďalej nesiahal, východná časť Užskej župy, Berežská, Ugočská a Marmarošská župa na zachovanej mape neboli do československého štátu zakreslené.

Takáto dvojaká predstava československých politikov na prelome rokov 1918 a 1919 vyplývala z toho, že Parížska mierová konferencia v tom čase ešte neriešila územné požiadavky nástupníckych štátov, hoci, ako sa na zasadnutí vlády vyjadril sekretár československej mierovej delegácie Dr. Miroslav Plesinger-Božinov, „... vyjednáváno bude jen s Dohodou, u té jest tendence, aby Německo a Rakousko vyšlo z mírového jednání co nejslabší... Naše postavení na mírovem jednání bude asi takové, že nám bude nabízené velmi mnoho, a my že budeme musiti na to poukazovati, co z hospodářských a politických důvodů do svého státu převzítí více nemůžeme...“⁴ Ako ukázali neskoršie rokovania na mierovej

2 Z protokolů Kramářovy vlády. Dokument č. 10, 2. leden 1919 (26. schůze). In *Z protokolů schůzí první československé vlády 1918 – 1919. Edice vybraných pasáží*. K vydání připravily Raisa Machatková, Irena Malá. Praha: Státní ústřední archiv v Praze, 1974, s. 29-30.

3 František Machát (25. 12. 1876 Horka nad Moravou – 22. 4. 1935 Praha), absolvoval štúdium na Filozofickej fakulte pražskej českej univerzity odbor zemepis – dejepis, v r. 1905 získal doktorát filozofie. Pôsobil ako stredoškolský profesor zemepisu na viacerých školách. Prevrat v roku 1918 ho zastihol v pozícii profesora zemepisu na gymnáziu v Žitnej (Resslovej) ulici v Prahe a súčasne dočasného riaditeľa dievčenského reálneho gymnázia Krásnohorská Minerva v Prahe. Od roku 1920 do roku 1935 bol jeho riadnym riaditeľom. Od roku 1923 prednášal metodiku zemepisu na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Karlovej. Od roku 1920 bol členom Miestopisnej komisie Československej akadémie vied a umení, komisie pre stanovenie úradných miestnych názvov, od r. 1934 členom Československej spoločnosti pre štúdium národnostných otázok. V druhej polovici 20. rokov pracoval v komisii pre vymedzenie nových hraníc diecéz na Slovensku. Od roku 1921 pracoval ako expert pre konfesijné záležitosti pri ministerstve zahraničia. Je autorom viacerých školských atlasov. Pozri: KOLÁČEK, Fr. Zprávy. Ředitel Dr. Fr. Machát. In *Sborník Československé společnosti zeměpisné. Svazek XXXXI, sešit 3. a 4., roč. 1935, s. 73-75, a Osobný fond Františka Macháta v Památníku národního písemnictví v Prahe.*

4 Ref. 2, s. 32.

konferencii, Dr. Plesinger-Božinov a celá československá delegácia v Paríži boli v otázke veľkorysosti Dohodových mocností k územným požiadavkám Československa až priveľmi optimistickí. Víťazné mocnosti boli oveľa zdržanlivejšie, ako sa to javilo na začiatku januára 1919 československým predstaviteľom. Týkalo sa to českých zemí, ale hlavne Slovenska a Uhorskej Rusi⁵.

Úvahy o pričlenení Uhorskej Rusi do československého štátu v česko-slovenskom prostredí prechádzali vývojom. Samotný T. G. Masaryk v prvých dvoch rokoch prvej svetovej vojny s Uhorskou Rusou nepočítal, o čom svedčí aj mapa, ktorú nakreslil pravdepodobne na prelome rokov 1914/1915, teda v čase, keď boli ruské vojská na severovýchodnom Slovensku a dnešnom Zakarpatsku a vývoj naznačoval porážku Rakúsko-Uhorska so všetkými dôsledkami pre toto súštie. Masarykova mapa vychádzala z etnografickej mapy Lubora Niederleho, a to doslovne, lebo územie severovýchodného Slovenska – s „maloruským“ obyvateľstvom, jej autor prenechával Rusku, s ktorým sa počítalo ako s víťaznou dohodovou krajinou.

Zatlačenie ruských vojsk spojenými silami Rakúsko-Uhorska a Nemecka na jar 1915 ukázalo radikálnu zmenu vo vojne, a tiež pád tej koncepcie, ktorá počítala so spoločnými hranicami Ruskej ríše a československého štátu. O pripojení územia na juh od Karpát, obývaného rusínskym obyvateľstvom k Československu sa neskôr uvažovalo len v prostredí zahraničného československého odboja a aj to zrejme len v úzkom kruhu jeho vedenia. Táto otázka sa otvorila, podľa spomienok T. G. Masaryka, v roku 1917, keď počas svojho pobytu v Kyjeve rokoval s predstaviteľmi Ukrajinskej ľudovej republiky o tom, či by pre ňu bolo

5 S pomenovaním Uhorská Rus sa stretávame do rozpadu rakúsko-uhorskej monarchie v roku 1918 a krátko v prvom polroku 1919. Šlo o pomerne vágny termín, označujúci územie Uhorska, na ktorom v relatívne kompaktných celkoch žilo rusínske obyvateľstvo. Nešlo o oficiálny názov, ale len o termín identifikačného charakteru, ktorý pomáhal v bežnej komunikácii označiť vymedzené územie s rusínskym obyvateľstvom. S pomenovaním Uhorská Rus sa stretávame aj vo vedeckých prácach súdobých etnografov, historikov i cestovateľov, najmä ruských a ukrajinských (Pozri napr. ТЕРЛЕЦЬКИЙ, Іполіт. *Угорская Русь и возрождение сознания народности между русскими в Венгрии*. Киев, 1874). Uhorské vlády nemali záujem o zavedenie tohto pomenovania do oficiálnej komunikácie, podobne ako odmietali pomenovanie Horného Uhorska Slovenskom. Ich akceptovaním by vlastne uznávali existenciu rusínskeho, resp. slovenského etnického priestoru a oprávnenosť oboch národných slovenských spoločenstiev na autonómne postavenie v krajine. Uhorská Rus sa územne vzťahovala na dnešné Zakarpatsko, severovýchodné Slovensko a tú časť Bukoviny, kde žili Rusíni. Slovenské a rusínske vnímanie Uhorskej Rusi bolo odlišné vo vzťahu k severovýchodnému Slovensku. V závere roka 1918 a v roku 1919 sa pojem Uhorskej Rusi redukoval na územie dnešného Zakarpatska, resp. medzivojnovej Podkarpatskej Rusi. Severné časti Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej župy začali Rusíni označovať názvom *Prešovská Rus*. Pomenovanie vyplynulo z toho, že Prešov bol sídlom Prešovskej gréckokatolíckej eparchie a gréckokatolícka cirkev bola vnímaná ako cirkev Rusínov, čo prezrádzala v medzivojnovom období často používaná veta: „*Čo gréckokatolík, to Rusín!*“

problémom, ak by budúci československý štát pripojil územie obývané Rusínmi južne od Karpát. Nie je však celkom jasné, či T. G. Masaryk uvažoval len o severovýchodnom Slovensku a Užskej župe, čo by zodpovedalo jeho mape z rokov 1914/1915, alebo aj o území dnešného Zakarpatska. Ukrajinskí predstavitelia akceptovali pripojenie tohto územia s rusínskym obyvateľstvom k plánovanému československému štátu, keďže nikdy netvorilo súčasť Ruskej ríše a ani jednoznačného a uceleného etnického ukrajinského priestoru. Navyše si uvedomovali, že pokus o obsadenie Uhorskej Rusi by znamenal ďalšie komplikácie a konflikt so spojencom Nemecka Rakúsko-Uhorskom. Ďalšie aktivity českého a slovenského zahraničného odboja vo vzťahu k Rusínom v ďalších rokoch prvej svetovej vojny neeviduujeme, odhliadnuc od pittsburského stretnutia T. G. Masaryka s niektorými americkými Rusínmi. Rovnaké konštatovanie platí aj o druhej strane.

Pri Rusínoch musíme v otázke začlenenia Uhorskej Rusi do Československa sledovať dve podstatne rozdielne prostredia: Prvé predstavujú Spojené štáty americké, kde už pred vojnou žila početná rusínska emigrácia, ktorá tu prechádzala razantným sociálnym i etnickým emancipačným procesom.⁶ V USA môžeme hovoriť o kultúrnej, ba i formujúcej sa rusínskej národne orientovanej politickej elite, čo v značnej miere urýchlila prvá svetová vojna a jej výsledky. Z nej sa postupne vytvárala skupina rusínskych dejateľov, ktorí sa v roku 1918 začali angažovať v riešení blízkeho i perspektívneho postavenia Rusínov na domácej pôde. Ich štátotvorné predstavy mali viacero podôb. Prechádzali od autonómie Uhorskej Rusi v Uhorsku, cez samostatný rusínsky štát (Uhorusínia, Karpatská Rus) rôznej veľkosti a rôzneho územia, cez kondomínium Ruskej ríše, či súčasti ich územia v Ukrajinskej ľudovej republike, alebo Západoukrajinskej ľudovej republike. Zároveň prezrádzali minimálne politické skúsenosti ich tvorcov. Československý variant prišiel na pretras až posledný, a to až vtedy, keď z rôznych dôvodov padli predchádzajúce alternatívy rusínskych štátotvorných úvah. Redaktor *Ruskoho vystníka* a predseda *Greko-katolíčeskago objedinenija* Nikolaj Pačuta sa 30. mája 1918 obrátil na T. G. Masaryka počas jeho pobytu v Pittsburghu so žiadosťou, aby Česi a Slováci vzali pod ochranné krídla aj Rusínov a začlenili ich do chystaného Československa. Odhliadnuc od zdržanlivej reakcie T. G. Masaryka, československý koncept bol odmietnutý najvplyvnejšími rusínskymi prouhorsky orientovanými gréckokatolíckymi kňazmi. Na XV. zjazde *Greko-katolíčeskago objedinenija* 9. – 22. júna 1918 v Clevelande (Ohio)

6 K tomu pozri viac: MAGOCSI, Paul Robert. *Our People: Carpatho-Rusyns and their Descendants in North America*. 4. revidované vydanie. Wauconda, Ill.: Bolchazy-Carducci Publishers, 2005. ISBN 0865166110; MAGOCSI, Paul Robert. *Chrbtom k horám*. Prešov: Universum, 2016, s. 192-206, 221-223. ISBN 978-80-89046-97-3.

a Breddoku (Pensylvánia) sa práve títo kňazi pričínili o odvolanie Nikolaja Pačutu z funkcie predsedu spolku a pod ich vplyvom zjazd dokonca rozhodol, že sa Rusíni, pochádzajúci z Uhorska, budú označovať ako „Uhro-Rusíni“, aby sa odlíšili od haličských Rusínov.⁷ *Americká národná rada Uhro-Rusínov (Amerikanskaja narodnaja rada Uhro-Rusinyv)*, ktorá vznikla 23. júla 1918 v Homesteade (Pensylvánia) a ktorá sa vyhlásila za jedinú reprezentantku Rusínov pochádzajúcich z Uhorska, v tzv. *Homsteadskej rezolúcii* sa vyjadrila za autonómiu Uhorskej Rusi v Uhorsku. Dôvodom takého rozhodnutia bola jednak prouhorská, a ako sa zdalo aj uskutočniteľná alternatíva, ktorú presadzovalo rusínske duchovenstvo a jednak obavy z konfliktov so Slováckmi pre Zemplínsku, Šarišskú, Abovskú, Spišskú a Užskú župu,⁸ na ktoré si Rusíni robili nárok. Československá orientácia sa medzi Rusínmi v USA presadila až v závere októbra 1918, krátko pred skončením prvej svetovej vojny. Pre ňu zavážil príslub T. G. Masaryka, že Rusíni dostanú „*plnú autonómiu*“ a že „*hranice budú tak ustanovené, že Rusíni budú spokojní*“.⁹

Americká národná rada Uhro-Rusínov potom zasadala 12. novembra 1918, aby prerokovala podmienky vstupu do československého štátu. Z rokovania vznikla rezolúcia, v ktorej okrem iného presne vymedzili územie autonómnej Rusínie: „*Aby Uhro-Rusíni s najširšími samosprávnymi právami, ako štát na federatívnom základe, pripojili sa k Československej demokratickej republike, s tou podmienkou, že do našej krajiny musia patriť všetky pravé uhro-ruské stolice* [vsi originalno uhro-ruski stolici – v pôvodine, P. Š.]: *Spiš, Šariš, Zemplín, Abauaj, Gemer, Boršod, Ung, Ugoča, Bereg a Marmaroš*.“¹⁰ V plebiscite uskutočnenom na zistenie stanoviska amerických Rusínov, ako riešiť štátoprávne otázky Rusínie, sa vyslovilo 1113 delegátov. Z nich za pripojenie k ČSR hlasovalo 732 (66,42 %), za pripojenie k Ukrajinskej republike 320 (28,13 %), za samostatnosť 27 (2,43 %), za spojenie s haličskými a bukovinskými Rusínmi 13 (1,18 %), za spojenie s Ruskom 10 (0,9 %), za pripojenie k Maďarsku 9 (0,81 %) delegátov a za spojenie s Haličou 1 delegát.¹¹ Pôda v americkom rusínskom pro-

7 ŠVORC, Peter. Prvá svetová vojna, Rusíni a vznik Československa. In *Studium Carpatorutenorum 2015. Študii z karpatorussnistiky 7*. Prešov: Prešovská univerzita – Ústav rusínskeho jazyka a literatúry, 2015, s. 54-55. ISBN 978-80-555-1520-5.

8 POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha: Libri, 2005, s. 273-275. ISBN 80-7277-237-6.

9 ŽATKOVIČ, Grigorij I. *Otkrytie – eksposé Dr. G. J. Žatkoviča, byvšeho Gubernatora Podkarpatskoj Rusi*. Homestead, Pa, 1921, s. 5.

10 Tamže.

11 Bližšie pozri: ŽATKOVIČ, ref. 9, s. 6; ŠANDOR, Vikentij. *Zakarpat'ia. Istoryčno pravnyj narrys vid IX. st. do 1920*. New York: Karpatskyj sojuz, 1992, s. 204-205. ISBN 0-914834-87-8; DANKO, Osyp. Roľ zakarpatskoj emigracii v SŠA u vyrešenni dolí Zakarpat'ia v 1918 – 1919 rokach. In *Ukrajinski Karpaty*. Užhorod: Karpaty, 1993, s. 178.

stredí tak bola pre vstup do ČSR pripravená, čo explicitne demonštroval v Paríži ich reprezentant, mladý právnik Grigorij Žatkovič.

Druhé prostredie bolo rovnako dôležité, ba v istom zmysle dôležitejšie ako americké, lebo sa týkalo rusínskeho obyvateľstva na domácej pôde – v severovýchodnom Uhorsku, a jeho predstáv. Rusínska domáca elita v drvivej väčšine pozostávala z gréckokatolíckeho duchovenstva a učiteľov, v menšom zastúpení boli právnici, prípadne ľudia iných intelektuálnych profesií. Ale do politického života v Uhorsku vstúpilo len veľmi málo Rusínov, a teda aj málo Rusínov malo reálne skúsenosti z politického života, zápasov, vyjednávaní, kompromisov a pod. Ich politické skúsenosti a s tým súvisiace koncepcie a riešenia budúcnosti rusínskeho obyvateľstva a územia, na ktorom žije, boli alebo výrazne limitované ich dovtedajším postavením, alebo nemali reálne riešenie. Priame politické skúsenosti mali v podstate len dvaja predstavitelia, a aj to v rozdielnych časových obdobiach – v 19. storočí to bol Adolf Dobriansky (1817 – 1901) a v druhom decéniu 20. storočia Anton Beskid (1855 – 1933), ktorý bol poslancom uhorského parlamentu v rokoch 1910 – 1918. V októbri 1918 žil a politicky pôsobil už len Anton Beskid.

V domácom prostredí sa po správach o konci vojny zrodili len tri varianty riešenia rusínskej otázky – autonómia Uhorskej Rusi v Uhorsku (resp. v Maďarsku), ktorú presadzovala *Uhroruská národná rada* so sídlom v Užhorode a *Ruská národná rada* so sídlom v Budapešti; začlenenie do ukrajinského štátu, ktoré navrhovala *Ruská* (ukrajinská – P. Š.) *národná rada* v Starej Ľubovni a *Ruská* (ukrajinská – P. Š.) *národná rada* so sídlom v Chuste, a kondomínium Ruskej ríše, o čom krátko uvažoval jediný aktívny rusínsky politik vo vrcholovej politike Uhorska Anton Beskid. Tretia možnosť však bola viazaná na porážku bolševikov, skončenie občianskej vojny v Rusku a veľmi rýchlo sa ukázala ako neperpektívna. Vysoký gréckokatolícky klérus jednoznačne inklinoval k zachovaniu Uhorska, na prvom mieste však akcentoval autonómnu správu gréckokatolíckej cirkvi a až potom rovnaké práva pre Rusínov, ako majú ostatné národy, katedru rusínskeho jazyka na budapeštianskej univerzite a hospodárske reformy. Budapeštianska *Ruská národná rada* kontrolovaná novou maďarskou vládou a ňou aj inšpirovaná k radikálnejším požiadavkám, okrem požiadavky zachovať integritu Uhorska, čo bolo na prvom mieste, žiadala zriadenie zvláštnej rusínskej gubernie so sídlom v Mukačeve a zriadenie rusínskeho ministerstva v novej maďarskej vláde. Prouhorsky bol orientovaný aj drobný gréckokatolícky klérus, okrem niekoľkých národne orientovaných kňazov, ktorí stáli pri zrode lokálnych ruských národných rád a už sa neviazali na Uhorsko a nežiadali ani jeho zachovanie.

Československo ako štát, do ktorého by patrili aj Rusíni, však ako štátotvorná alternatíva neprichádzal do úvahy ani v domácom prostredí. Dôvod bol rovnaký ako u krajanov v USA – nevyjasnené územie rusínskej autonómie či rusínskeho,

alebo ukrajinského štátu a jeho západné hranice so Slovenskom, resp. Československom.

Slováci a Rusíni – hľadanie spoločnej hranice

Otázka rusínskeho a slovenského národného územia nebola v roku 1918 novou otázkou ani v slovenskom, ani v rusínskom prostredí, ale vzhľadom k postaveniu oboch etníc v Uhorsku sa neotvárala a nediskutovalo sa o nej. Do popredia sa dostala len vtedy, keď spoločensko-politický vývoj v Uhorsku dospel do revolučnej situácie ako to bolo v rokoch 1848/1849,¹² alebo sa objavila relatívna možnosť urobiť zmeny v Uhorsku tak, aby na tom výhodne participovali nielen Maďari, ale aj príslušníci ostatných národov Uhorska, teda aj Slováci a Rusíni. Takým sa javil rok 1861.

Roku 1849 Adolf Dobriansky vypracoval memorandum uhorských Rusínov (*Pamjatnyk Rusynov Uhorskych*), v ktorom Rusíni upúšťali od zjednotenia s halíčskymi bratmi, ale požadovali vymedziť rusínske okresy v Uhorsku, bez ohľadu na dovtedajšie administratívne členenie a na prítomnosť iného národnostného živlu všade tam, kde počet Rusínov presahuje 15-tisíc obyvateľov okresu.¹³ Viedeň urobila určité ústupky, okrem iného aj v zriadení užhorodského *Ruského okruhu*, ale ten v nasledujúcom roku aj zrušila. Dobriansky už v roku 1849 vnímal tri východoslovenské stolice ako rusínske, ale do sporu so slovenskou stranou sa nedostal, keďže Ruský okruh sa nerozšíril na ďalšie územie severovýchodného Slovenska a mal len krátku existenciu.

Dňa 6. júna 1861 sa v Turčianskom Sv. Martine konalo snemovanie zástupcov slovenského národného života. To sa sústredilo na prerokovanie národného programu, ktorý ako východiskový materiál pripravil Štefan Marko Daxner. Jeho podstatou bola národná rovnoprávnosť, ktorá sa podľa Daxnera môže realizovať vtedy, ak bude uznaná samobytnosť slovenského národa, jeho právo na samosprávu na vlastnom národnom území, a teda aj právo toto územie jasne vymedziť. V návrhu, ktorý Daxner obsiahlo zdôvodňoval, bola sformulovaná konkrétna požiadavka na utvorenie samosprávneho slovenského dištriktu – Okolia. Diskusie o územnej podobe Okolia prezradili, že Slováci nemajú celkom jasno v tom, ktoré územie na východe, hraničiace so slovanskými Rusínmi, je ešte slovenské a ktoré už nie. Jeho obrysy v podstate načrtnol Daxner, keď navrhoval, aby sa slovenský národ vo svojich požiadavkách odvolával „na starožitnú históriu,

12 O činnosti Rusínov/Ukrajincov v revolučných rokoch 1848 – 1849 na území dnešného Zakarpatska, severovýchodného Slovenska pozri bližšie: DANILÁK, Michal. *Halycki, bukovynski, zakarpatski ukrajinci v revoluciji 1848 – 1849 rokiv*. Bratislava: SPN, 1972, s. 157-190. ISBN 67-493-72.

13 HARAKSIM, Eudovít. *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava 1961, s. 155-157.

dľa ktorej Slováci, Karpatami obkolesení, najstaršími obyvateľmi zeme uhorskej sú“.¹⁴ Z toho by podľa neho mali vychádzať ďalej a žiadať, „aby osobnosť národa slovenského uznaná bola v priestore tom, ktorý on ako jedna, nepretržitá, súvislá masa skutočne zaujíma, pod menom Horno-uhorského slovenského dištriktu, podporujúc vyhraničenie také dôslednosťou rozumnej politiky a rovnoprávnosti národnej, dľa ktorej vidina skutočnosť požaduje...“¹⁵ Táto požiadavka bola v memorande upresnená, vyplynula z martinskej memorandovej diskusie. Pri stanovení slovenského Okolia sa však neuvádzali jeho hranice. Boli to len formulácie, v ktorých sa slovenské územie požadovalo vymedziť na základe národopisnej čiary. Logická a správna požiadavka však mala množstvo úskalí. Stanovenie národopisnej hranice bolo problematické aj pri určení slovensko-maďarského pomedzia, kde odlišnosť slovenčiny a maďarčiny bola neprehliadnuteľná, no ešte problematickejšie bolo stanovenie národopisnej hranice medzi Slováckmi a Poliackmi (goralmi) i Rusínmi, ktorí žili na južnej strane karpatského oblúka. Medzi martinskými účastníkmi boli prevládajúce názory, podľa ktorých slovenské územie na východe končilo na Zemplíne, o čom svedčí i samotné Memorandum, ale i také, ktoré slovenské územie posúvali ešte ďalej na východ až po Berehovo.¹⁶ V oboch prípadoch však šlo o hrubé vymedzenie územia, pričom memorandistom bolo známe, že ani na Spiši, ani v Šariši, ktoré označovali ako slovenské stolice, a tobôž nie na Zemplíne a v Užskej stolici nešlo o celé územie stolice, ktoré by sa dalo označiť len za slovenské. Roku 1861 mohli ešte Slováci zvažovať dva varianty svojich východných hraníc – maximalistický, ktorý by zahrnul celé územie Spišskej a Šarišskej stolice, stredný a severný Zemplín a západnú časť Užskej stolice, a druhý – voči Rusínom ústretovejší variant, ktorý by počítal s uvedenými stolicami, ale bez ich severného územia a bez Užskej stolice. V slovenskom historickom exkurze však východoslovenské župy boli stále vnímané ako slovenské, hoci v nich žilo aj inonárodné obyvateľstvo, a rovnako boli tieto stolice (neskôr župy) vnímané aj uhorskými úradmi, hoci prioritne ako uhorské, o čom na prelome rokov 1918/1919 svedčila opatrnosť Károlyiho vlády zadefinovať hranice Ruskej krajiny,¹⁷ ktorú Budapešť ponúkala Rusínom v no-

14 Zázpisnica Slovenského národného shromaždenia v Turčianskom Svätom Martine dňa 6. a 7. júna 1861. In *Slovenské národné shromaždenie v Turčianskom Sv. Martine 1861*. Zostavil Andrej Sládkovič. Do tlače pripravil Fr. Hrušovský. Martin 1941, s. 62.

15 Tamtiež, s. 63.

16 Denník slovenského národného shromaždenia v Turčianskom Sv. Martine dňa 6. a 7. júna 1861. In *Slovenské národné shromaždenie v Turčianskom Sv. Martine 1861*. Zostavil Andrej Sládkovič. Do tlače pripravil Fr. Hrušovský. Martin 1941, s. 172.

17 K termínu Ruská krajina uvádza Michal Danilák, že tento názov zodpovedá predstavám maďarských zákonodarcov o istej okrajovej oblasti Uhorska, ktorý bol vymedzený na etnickom základe. V tomto prípade etnicitu krajiny (okrajového územia) vyjadroval prívlastok „ruská“. Šlo o historické pomenovanie okrajového a zároveň obranného územia Uhorského kráľov-

vom federatívnom Uhorsku. V Martine memorandistom pripomenul turčiansky zeman Jozef Just diplomaticky obchádzanú slovensko-rusínsku hranicu a možné konflikty medzi Slovákami a Rusínmi v čase, keď obe etniká potrebovali posilniť vzájomnú spoluprácu.¹⁸ Diskusie na túto tému preto účastníci memorandového zhromaždenia ďalej nerozvíjali, k čomu isto prispela aj prítomnosť Kornela Dobrianskeho, brata Slovákami uznávaného a akceptovaného Adolfa Dobrianskeho. Hroziace spory o územie eliminoval ďalší vývoj v Uhorsku, keď sa nepodarilo realizovať ani slovenské Okolie, ani Karpatoruské (rusínske) vojvodstvo. Hoci koncepcie slovenského Okolia a rusínskeho Karpatoruského vojvodstva padli, pre slovenskú stranu boli podnetom ujasniť si vlastné národné územie na východe. To sa nakoniec dialo v závere 19. storočia. Slovenskí vzdelanci „objavili“ na východnom Slovensku slovenských kalvínov a slovenských gréckokatolíkov,¹⁹ ba, ako prezrádza diskusia Jozefa Škultétyho so Štefanom Mišíkom v *Slovenských pohľadoch* v roku 1895, mali tendenciu prisvojiť si všetkých gréckokatolíkov, aj rusínskych.

O desať rokov neskôr publikoval slovenský jazykovedec Samuel Czambel obsiahly článok *Uhorskí Rusi*²⁰ a následne knihu *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*,²¹ v ktorej načrtol pomerne presnú etnografickú hranicu medzi Slovákami a Rusínmi na území severovýchodného Slovenska. V tom čase už bola známa aj práca českého archeológa, etnografa a antropológa Lubora Niederleho s názvom *Národopisná mapa uherských Slováků*,²² ktorá vyšla v roku 1903 zásluhou Národopisné spoločnosti československé v Prahe a ktorá v rokoch 1914/1915 slúžila ako podklad T. G. Masarykovi pre prvý náčrt zamýšľaného československého štátu.

Zachované mapy budúceho Československa z rokov 1917 – 1918 prezrádajú, že československý zahraničný odboj sa už nepridržiaval pôvodnej predstavy T. G. Masaryka, ktorý z Československa vypúšťal severovýchodné Slovensko, nepochybné vďaka viacerým aktuálnym skutočnostiam medzinárodného

stva z obdobia 11. – 12. storočia, keď sa Uhorsko ešte len formovalo do neskoršej podoby. Pozri DANILÁK, Michal. Podkarpatská Rus v politike susedných štátov (1918 – 1938). In ŠVORC, Peter – DANILÁK, Michal – HEPPNER, Harald (Eds.). *Veľká politika a malé regióny 1918 – 1939*. Prešov; Graz: Universum, 2002, s. 61. ISBN 80-89046-06-1.

18 Ref. 14, s. 172.

19 Šk. (ŠKULTÉTY, Jozef). Akej viery sú Slováci. In *Slovenské pohľady*, 1895, s. 382-384.

20 CZAMBEL, Samuel. Uhorskí Rusi. In *Slovenské pohľady*. Sošit 9, roč. 26/1906.

21 CZAMBEL, Samuel. *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. Východoslovenské nárečie*. Martin 1906.

22 NIEDERLE, Lubor. *Místopis a národnostní statistika obcí slovenských. (III. zkrácené a upravené vydání knihy prof. dr. L. Niederla „Národopisná mapa a statistika uh. Slováků na základě sčítání lidu z r. 1900“)*. Praha: Vydala Společnost národopisného musea československého v Praze, 1919.

charakteru, ale hlavne vďaka slovenským korekciám, ktoré nepripúšťali stratu severných častí Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej župy v prospech iného štátu či národa, a to o to viac, že veľkú časť slovenských emigrantov v USA tvorili Slováci z uvedených troch východoslovenských žúp. Na domácej pôde Slováci neriešili to, aké sú uvedené tri župy, a to bez ohľadu na to, či šlo o prouhorsky či národne slovensky orientované obyvateľstvo. Všetci ich vnímali ako slovenské župy, a tak k nim pristupovali nielen do rozpadu Rakúsko-Uhorska, ale aj, resp. najmä, po jeho rozpade.

Rusíni do zániku monarchie neriešili príslušnosť východoslovenských žúp, keďže nemali dôvod sa tým hlbšie zaoberať. Rusínski intelektuáli, patriaci takmer všeobecne do gréckokatolíckeho cirkevného prostredia, označovali územie, na ktorom žili Rusíni a gréckokatolíci bez ohľadu na národnosť ako *Uhorská Rus*, pokiaľ hovorili o území dnešného Zakarpatska a severovýchodného Slovenska, a ako *Prešovská Rus*, pokiaľ hovorili len o severovýchodnom Slovensku, resp. Prešovskej gréckokatolíckej eparchii. Vychádzajúc z konfesijného pohľadu sa súčasťou Uhorskej Rusi stával aj Prešov ako sídlo gréckokatolíckeho biskupstva. Prítom v meste žilo, podľa sčítania obyvateľstva v roku 1910 len 49 (0,30 %) Rusínov, resp. 328 (1,86 %) Rusínov podľa sčítania obyvateľstva v roku 1921.²³

Situácia sa zmenila po vzniku Československa a hlavne po prísľube československej vlády, že Rusíni budú mať autonómiu, ktorú bolo potrebné aj územne zadefinovať. Mapa Karpatskej Rusi, ktorú načrtol Anton Beskid a predložil ju vo februári 1919 v Paríži československej mierovej delegácii už prezrádzala, že Rusíni počítajú s územím severovýchodného Slovenska ako súčasťou karpatoruskej autonómie. Neskôr to historicky zdôvodňoval rusínsky kňaz a historik Nikolaj Beskid vo svojich knižných publikáciách *Karpatskaja Rus*,²⁴ *Karpatorusskaja drevnost*²⁵ a *Karpatorusskaja pravda*.²⁶ V nich označil v podstate celé východné Slovensko – po riekou Hron a Váh – za historické územie Rusínov: „Slovensko pôvodné – bolo len Považským kniežatstvom, ktoré sa rozprestieralo len po Váh a zahŕňalo približne územie dnešnej Bratislavskej, Nitrianskej, Trenčianskej, Turčianskej, Oravskej a Liptovskej župy... Odtiaľ na východ, predovšetkým severné časti, na základe historického práva patria nám: Rusom!...“²⁷

23 *Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 42 kötet, 1910 évi Népszámlálása*. Budapest 1912, s. 247 a *Statistický lexikon obcí v Republice Československej, III. Slovensko*. Praha: Štátny úrad štatistický, 1927, s. 140.

24 BESKID, Nikolaj A. *Karpatskaja Rus*. Prešov 1920.

25 BESKID, Nikolaj A. *Karpatorusskaja drevnost'*. Prjašev 1928.

26 BESKID, Nikolaj A. *Karpatorusskaja pravda*. Homestead 1932.

27 BESKID, ref. 24, s. 106.

Východní Slováci a Rusíni

Krátko po vyhlásení Československa v Prahe a martinskom stretnutí slovenskej národnej politickej a intelektuálnej elity a vydaní Martinskej deklarácie, slovenské obyvateľstvo na východnom Slovensku s napätím očakávalo ďalší vývoj. V novembri a decembri 1918 tu v niektorých mestách a dedinách vznikli slovenské národné rady. Marián Hronský ich identifikoval 34, ďalších 9 slovenských národných rád vzniklo až v januári 1919, teda v čase, keď už bolo východné Slovensko obsadené československým vojskom.²⁸ Neznamenal to však, že sa východní Slováci k novému štátu stavali indiferentne. Neodvážili sa však dať svoj postoj k československému štátu verejne najavo pre hrozbu perzekúcií zo strany miestnych maďarských a maďarónskych džentríkov, ale aj reálnej brachiálnej uhorskej (maďarskej, promaďarskej) moci.

Maďarský nacionalizmus sa na východnom Slovensku ani v posledných októbrových dňoch neoslabi. Naopak, pod dojmom hroziaceho nebezpečenstva sa ešte stupňoval a vyvolával obavy Slovákov čo sa i len ozvať v neuhorskom duchu a nie po maďarsky. „*Lud šarišský*“ – písal Belo Klein-Tesnorskalský – „v 70 percentách slovenský a rusínsky pridžal sa húževnate svojej národnosti, ale bez vodcov – nehlásil sa k slovu, bol len [...] masa. Nemať iniciatívy. A po mestách panoval nepriateľský duch...“²⁹ Ten naberal na rozmeroch po prvých správach o vyhlásení československého štátu v Prahe a Martinskej deklarácii, ktorou sa Slováci k nemu hlásili. Nepriateľstvo a odpor boli prezentované voči Čechom a ich „imperiálnym“ ambíciám vytrhnúť Slovensko z Uhorska. Deň pred vyhlásením Československa v Prahe noviny *Eperjesi Lapok* priniesli článok s názvom *Česi v Uhorsku*.³⁰ Spracovaný bol podľa kázne prešovského rímskokatolíckeho farára a pápežského preláta slovenského pôvodu Vojtecha Zaborovského,³¹ ktorý kázal v Kostole sv. Mikuláša a v tých dňoch sa nevyhol v kázni ani politike. V článku si hneď na začiatku položil otázku, akým právom sa Česi opovažu-

28 HRONSKÝ, Marián. *Slovensko na rázcestí 1918*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1976, Príloha 8. ISBN 83-007-76.

29 SNK ALU Martin, KLEIN-TESNORSKALSKÝ, Belo. *Šarišská kronika vojny...* sign. 172D4, s. 79.

30 A csehek Magyarország. In *Eperjesi Lapok*, Eperjes, 1918, október 27., XLIII. Évi – 43 szám, s. 2-3.

31 Vojtech Zaborovský bol v nekrológu regionálneho týždenníka Šariš v roku 1937 charakterizovaný ako lojálny kňaz s čistým charakterom. Podľa neho sa vyznačoval pokojom a snahou hľadať pri sporoch kompromisy. Oblúbeným sa stal už ako kaplán a neskôr aj ako farár. V októbri 1918 stál na prouhorskom stanovisku a aj po vzniku ČSR kázal v Kostole sv. Mikuláša v Prešove po maďarsky a len postupne akceptoval Československo. Nakoniec sa s ČSR stotožnil a v 20. a 30. rokoch sa už v slovenskej regionálnej tlači nestretávame s negatívnym hodnotením jeho osobnosti. MALÝ, Bohuslav. Ešte za nebohým pápežským prelátom: Belom Zaborovským. In *Šariš*, 26. 2. 1937, roč. 8, č. 8, s. 1.

jú robiť si nárok na niekoľko hornouhorských žúp? A po historickom exkurze, v ktorom vykreslil udalosti spájajúce sa s českou prítomnosťou v Uhorsku skonštatoval, že sa ich prítomnosť v Uhorsku vždy viazala s utrpením pre ľud Uhorska, teda aj Slovákov. Na tom sa nič podľa autora nezmenilo ani počas vojny, lebo kým Slováci statočne bojovali za vlasť, Česi zradne otvárali nepriateľovi pozície, vzdávali sa a oslabovali šance na víťazstvo. Svojim slovenským veriacim adresoval rečnícku otázku: „*Naša materčina je síce slovenská, ale duša je už úplne preniknutá duchom, ktorý na nás prýšti z uhorskej zeme a obohacuje nás najvlasteneckejšími citmi. Táto zem, ktorá nás zrodila, vychovala a napokon bude uchovávať aj náš prach, má zázračný vplyv na každého kto na ňu stúpi, tak ako by nepôsobila na nás, ktorí tu žijeme a umierame?*“ Potom Zaborovský položil ďalšie otázky: „*Tak ako sa máme odtrhnúť od Uhorska a ako sluhovia Čiech, zrieknuvši sa minulosti Uhorska, chudobní, bez minulosti, bez histórie, zanechajúc naše krásne spoločné dejiny s maďarskými bratmi, ktoré sme však tvorili spoločne ako ľud sv. Štefana a Rákociho, máme sa ako sluhovia pripojiť k našim starým katom len preto, aby sme vedľa nich padli do postavenia ponižovaných sluhov?*“

Neboli to len otázky prešovského rímskokatolíckeho kňaza, ale aj odkaz svojim veriacim, ako sa majú zachovať v najbližšej dobe, keď sa bude rozhodovať o osude Uhorska. Podobné kázne zazneli aj v iných východoslovenských kostoloch, a to bez ohľadu na konfesiu veriacich.³² *Východoslovenská národná rada* pod vedením prešovského novinára a archivára Viktora Dvortsáka a *Spišská východoslovenská rada* v Spišskej Novej Vsi intenzívne vystupovali za integritu Uhorska a snažili sa eliminovať všetko, čo sa postavilo za československú alternatívu. Ich iniciatíva za zachovanie Uhorska vyvrcholila na prelome novembra a decembra 1918, keď vznikol *Dočasný výkonný výbor Slovenskej ľudovej republiky*, ktorý takúto republiku aj vyhlásil 11. decembra 1918 v mestskom dome v Košiciach. Na vydanom plagáte túto skutočnosť uzavrel slovami: „*Ľebdzeme teda ani čechi, ani magyare, ale šľebodne slovjaci v šľebodnej slovenskej krajini!*“ ... *Ľech žije naša samostatna ľudova slovenska republika! Ľech žije až do skonaňa šveta! Vībora organizacii samostatnej ľudovej slovenskej republiky.*“³³

Myšlienka samostatnej Slovenskej ľudovej republiky sa neujala napriek snahe organizátorov zapojiť do jej vytvorenia slovenské obyvateľstvo celého Slovenska a ani potom, keď prakticky upriamili svoju pozornosť na východoslovenské župy s akcentom na národnú osobitosť východných Slovákov, ktorých V. Dvortsák ešte pred vojnou nazval *Slovlakmi* – osobitným slovanským etnikom

32 Archív Krajského múzea v Prešove, fond SRR a DK(A). Leták „*Polgártársak! Spoluobčané!*“.

33 Archív Krajského múzea v Prešove, fond SRR a DK(A). Leták „*Slovjaci!*“.

tvoriacim akýsi prechod medzi Slovákami, Rusínmi a Poliakmi. Krach narýchlo vytvorenej koncepcie Slovenskej ľudovej republiky i pozadie jej vyhlásenia podrobne popísal Ladislav Tajták v práci *Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918*.³⁴ Poukázal v nej na fakt, že východní Slováci sa i napriek národnej vlažnosti, ktorá tu prevládala,³⁵ stále cítili byť organickou súčasťou slovenského národa. A tiež to, že práve oni, viac ako Stredoslováci a Západoslováci, mali jasnú predstavu o území na východe Slovenska, ktoré považovali za slovenské a ako slovenské ho chceli vidieť aj v novom – československom štáte.³⁶ Šlo o Spišskú, Šarišskú, Zemplínsku, sčasti aj Abovskú a Užskú župu. Čo sa týka vzťahu Slovákov (= Slovjakov) k Rusínom, v posledných dvoch mesiacoch roku 1918 sa nikto z predstaviteľov Východoslovenskej národnej rady a neskôr aj Slovenskej ľudovej republiky touto otázkou nezaoberal. Keďže nepoznáme predstavu ich aktérov o vymedzení územia SLR, môžeme len predpokladať, že ráтали s celým územím Spišskej, Šarišskej a adekvátnou časťou Zemplínskej župy so všetkým ich obyvateľstvom, teda aj s Rusínmi. Rusínov vnímali ako integrálnu súčasť Uhorska, a teda aj prechodného štátneho útvaru SLR.

Ak sledujeme aktivity miestnych slovenských národných rád a národných výborov na východnom Slovensku a ich stanoviská k ďalšiemu vývinu na tomto území, vidíme, že sa sústredili na stabilizovanie miestnych pomerov a prechod do vznikajúceho československého štátu. Otázkou inonárodného obyvateľstva, ktoré vo vyššie uvedených župách žilo, sa intenzívnejšie nezaoberali, pokiaľ medzi nimi nevznikli konfliktné situácie, ako napr. na Spiši v Spišskej Belej, odkiaľ SNR v Martine dostala list od Romana Vaverčáka z 11. decembra 1918 plný obáv z aktivít spišských Nemcov, a so žiadosťou pre SNR, aby čím skôr pripojila Spiš k Československu. Podobné žiadosti prichádzali aj z Prešova³⁷ a iných miest východného Slovenska. To sa dialo aj v priebehu decembra 1918 a januára 1919.

34 TAJTÁK, Ladislav. *Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918*. Bratislava: SPN, 1972. ISBN 67-262-72.

35 Vďaka bezbrehej suverenite maďarskej a promaďarskej strednej vrstvy, ktorá sa vo svojej suverenite opierala o úradné miesta a brachiálnu moc, rapidne upadalo slovenské národovectvo. Belo Klein-Tesnorskalský o tom napísal, že v Šarišskej župe sa národná letargia do konca prvej svetovej vojny prejavovala nielen v meste, ale v celej župe a bola taká výrazná, že niektorým maďarským a promaďarsky zmýšľajúcim činiteľom sa zdalo, že tak mesto, ako aj Šarišská župa sú v podstate maďarskými. Slovenská národná knižnica Archív literatúry a umenia (SNK ALU) Martin, KLEIN-TESNOSKALSKÝ, Belo. *Šarišská kronika vojny*, sign. 172D4, s. 67; tiež DESSEWFFY István. *Nemzeti kulturfeladatok északkeleti hegyvidéken [Národné kultúrne úlohy v severovýchodnej horskej oblasti]*. Eperies: Nyomatott a Szent Miklós püspöki könyvnyomdában, 1918, s. 8.

36 TAJTÁK, ref. 34, s. 140-143.

37 MEDVECKÝ, Karol A. *Slovenský prevrat. Sväzok IV*. Bratislava: Komenský – vydavateľská a literárna spol. s r. o., 1931, s. 18-19.

Proces začleňovania východného Slovenska do československého štátu nebol jednorazovým aktom, a to obzvlášť preto, že fyzické obsadenie územia, či konkrétneho mesta a dediny ešte neznamenalo stotožnenie sa obyvateľstva s novým štátom. Týkalo sa to najmä mestského obyvateľstva, ktoré bolo v značnej miere poznačené predchádzajúcou maďarizáciou (Židia, Nemci, ale aj Slováci a Rusíni) či zastrašené uhorskými úradmi i konkrétnymi prihorlivými uhorskými vlastencami rôznej národnosti.³⁸ Samozrejme, že významnú zložku mestského obyvateľstva na východnom Slovensku tvorili Maďari, nie síce v zmysle ich početnosti (odhliadnuc od Košíc a mestečiek na juhu Zemplína), ale najmä v zmysle ich spoločenského a mocenského postavenia.

Rusínov na severovýchodnom Slovensku sa začleňovací proces dotkol rovnako ako Slovákov, no kým slovenské obyvateľstvo vo väčšine od počiatku prijímalo Československo ako svoj štát a stotožňovalo sa s ním, rusínske obyvateľstvo ho chtiac-nechtiac muselo akceptovať. Pri preberaní moci československými orgánmi sa od počiatku ani neuvažovalo, žeby severovýchodné Slovensko malo pripadnúť inému štátnemu útvaru ako Československu. Rusíni boli predovšetkým roľníckym obyvateľstvom a v čase vzniku Československa navyše aj najviac vojnou postihnutým obyvateľstvom, zbedačeným nielen nepriaznivým vojnovým obdobím, vojnovou ekonomikou Rakúsko-Uhorska, ale hlavne bezprostrednými bojovými udalosťami z rokov 1914 a 1915.³⁹

Štátotvorné koncepcie rusínskej, zväčša gréckokatolíckej kňazskej inteligencie, ktoré sa netýkali československej alternatívy, tak zanikali zo dňa na deň. Tá bola od začiatku januára 1919 postavená pred jedinou alternatívu, ktorou bol československý štát. Otvorenou ostávala len otázka, v akej pozícii sa v tomto štáte ocitne rusínske obyvateľstvo. Nádej na zmenu dovtedajšieho postavenia k lepšiemu mu dával slovanský charakter Československa a deklarovaný bratský vzťah slovenskej politickej reprezentácie, ktorá sa na Rusínov obrátila výzvou *Bratia, Rusíni (Bratya, Ruszinõ)*. Pod ňou bol podpísaný predseda Slovenskej národnej rady Matúš Dula (*Matvej Dula*) a tajomník Karol A. Medvecký. Výzva bola písaná v rusínskom jazyku, latinkou a maďarským pravopisom a vyzývala Rusínov východoslovenských žúp, aby sa ako slobodný ľud pripojili k Slovákom, aby deklarovali svoje rozhodnutie stať sa súčasťou slovanského štátu a nepodľahli výzvam, ktoré prichádzali z Užhorodu od Uhroruskej národnej

38 Pozri napr.: ŠVORC, Peter a kol. *Veľká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012. ISBN 978-80-555-0465-0; ŠVORC, Peter – DERFIŇÁK, Patrik. *Východné Slovensko a Židia v medzivojnovom období. Sondy do spoločensko-politického, hospodárskeho a kultúrneho života*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2014. ISBN 978-80-555-1142-9 a iné.

39 SLEPCOV, Igor A. Boje ruskej armády v Karpatoch v rokoch 1914 – 1915. In *Historica Carpatica* 13, 1982. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo pre Východoslovenské múzeum, 1982, s. 101-128. ISBN 83-022-82.

rady (*Ungvarszka Rada*), aby Rusíni stáli za integritou Uhorska. SNR zároveň ponúkala Rusínom pomoc v ich národnom pozdvižení a rovno sľubovala „*polnoju autonomiu*“ cirkevného a školského života, založenie rusínskych škôl – gymnázií a univerzity s rusínskymi učiteľmi, hospodárske pozdviženie oblastí, v ktorých Rusíni žili zavedením železnice, stavbou tovární, aby „*ruszkij narod tu mal zsovobéty i ne bøl prinuzsdennyj po csudzich krajah blukati szja*“.⁴⁰ V oslovení a ponuke SNR nebol ani náznak prípadnej rusínskej územnej autonómie na severovýchodnom Slovensku. Dôvodov bolo hneď niekoľko: SNR nemala kompetencie dávať Rusínom na severovýchodnom Slovensku príslub územnej autonómie a o takomto riešení sa vlastne v Martine ani neuvažovalo. Príslub autonómie pre Rusínov na severovýchodnom Slovensku mohla dať *de iure* až ústredná československá vláda, ktorá sa však na začiatku januára 1919 týmto problémom nezaoberala. Keď sa na zasadnutí československej vlády 2. januára 1919 uvažovalo aj o Rusínoch, tak len v spojitosti s tými, ktorí žili na území neskoršej Podkarpatskej Rusi. Na začiatku januára 1919 však ešte nebola zodpovedaná otázka, či sa Podkarpatská Rus stane súčasťou Československa, alebo zostane v Maďarsku.

Keďže v tomto čase Československo ešte nepredstavovalo skonsolidovaný štátny útvar, československá vláda sa snažila eliminovať čo najviac konfliktných situácií ohrozujúcich československý štátotvorný proces.⁴¹ To platilo tak v českých krajinách, ako aj na Slovensku. Úvahy o vyčlenení severných oblastí Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej župy zo slovenského územia by len nahráli protičeskoslovenským náladám menšinovej, ale vplyvnej časti slovenského obyvateľstva.

Zo samotnej výzvy SNR v Martine celkom jednoznačne vyplýva, že Slováci neuvažovali o vyčlenení severných častí Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej župy a že ich vnímali ako nedeliteľné slovenské územie, a preto ani neuvažovali o územnej autonómii Rusínov žijúcich v týchto župách.

Formujúca sa rusínska politická reprezentácia zo severovýchodného Slovenska sa tak dostala do problematickej situácie. Požiadavky na autonómne postavenie Rusínov v Československu boli oprávnené, ale šancu na úspech mali len v prípade väčšej početnosti rusínskeho obyvateľstva, teda ak by sa súčasťou Československa stalo aj územie neskoršej Podkarpatskej Rusi a tzv. Lemkovščina – územie severovýchodného Slovenska a územie severne od Karpát (západná Halič, už v Poľsku) obývané rusínskym obyvateľstvom. Jeho 500 reprezentantov pochádzajúcich zo 130 lemkovských obcí 5. decembra 1918 v nevelkej dedinke Florynka vyhlásilo nezávislú *Lemkovskú republiku* a vytvorilo *Ústrednú radu*

40 Bratya, Ruszinó. In *Rusínske Slovo. Príloha časopisu Slovenský východ. Slovenský východ*, 9. 1. 1919, roč. 1., č. 1, s. 4.

41 VÁCHA, ref. 1.

Lemkovščiny, ktorá ju mala reprezentovať navonok.⁴² Lemkovia z Haliče inkli-
novali k myšlienke zlúčiť sa so svojimi bratmi na juh od Karpát a súčasne stať
sa spolu s nimi súčasťou československého štátu. Lemkovskú republiku brali len
ako dočasný štátny útvar, kým sa po vojne neskonsolidujú pomery v západnej
Haliči. Zotrvanie územia, ktoré Lemkovia (Rusíni) obývali, v Poľsku, pre nich
nebolo príjemnou alternatívou po skúsenostiach, ktoré mali s Poliakmi. A tak sa
v prostredí západohaličských Lemkov živila nádej na začlenenie nimi obývané-
ho územia do československého štátu, čo by pre Rusínov znamenalo aj posilne-
nie ich pozície v Československu.

Na začiatku roku 1919 slovenskí politickí činitelia mali prioritu zakotviť
územie Slovenska v ČSR a otázka Rusínov a nimi obývaného územia severo-
východného Slovenska sa javila len ako podružná. Ani slovenské obyvateľstvo
severných častí východoslovenských žúp sa na začiatku roku 1919 nezaoberalo
predstavami rusínskych činiteľov, a keď ich aj poznalo, neprikladalo im väčšiu
váhu. Až neskôr – v 20. a 30. rokoch 20. storočia – slovenská inteligencia sledo-
vala rusínske, v podstate obranné požiadavky ako ohrozenie slovenskej integrity,
a tak sa k nim aj postavila.⁴³

Roku 1919 a obzvlášť v jeho prvej polovici sa Slováci usilovali získať Ru-
sínov pre československý štát, a to plnou akceptáciou ich etnicity a národných
potrieb. To prezrádza aj východoslovenská tlač – noviny *Slovenský východ*, ktoré
začali vychádzať v januári 1919 z iniciatívy českého sociálnodemokratického
novinára Edmunda Boreka.⁴⁴ Ich redakcia hneď v prvom čísle z 9. 1. 1919 zara-
dila rubriku pod názvom *Rusínske Slovo*, ktorá bola písaná v rusínskom dialekte,
ale v tomto čísle maďarským pravopisom a latinkou.⁴⁵ Druhé a tretie číslo *Slo-
venského východu* malo uvedenú prílohu písanú po slovensky a v nej len necelý
novinový stĺpec.⁴⁶ Po niekoľkodňovej prestávke vyšlo až 15. číslo *Slovenského
východu* so slovensky písanou prílohou *Rusínske Slovo*. Redakcia v ňom infor-
movala o delegácii haličských Rusínov, ktorí prišli do Košíc požiadať vládnu
moc o pričlenenie územia obývaného Lemkami a nachádzajúceho sa severne od
hrebeňa Karpát k ČSR, resp. aspoň o pomoc pred vyčíňaním „*poľských bánd,
ktoré rabujú a kradnú chudobnému rusínskemu obyvateľstvu posledný maje-*

42 HORBAL, Bogdan. 100-na ričnicja Lemkivskoj respubliky. In *Besida*, rik XXX, Nr. 6 (165),
gruden (december) 2018, s. 17. ISSN 1896-222X.

43 Pozri napr. RUMAN, Ján. *Otázka slovensko-rusínskeho pomeru na východnom Slovensku*.
Košice 1935.

44 Edmund Borek (4. 11. 1880 Viedeň – 1. 3. 1924 Viedeň). Viac o ňom pozri *Biografický lexikón
Slovenska, I, A – B*. Martin: Slovenská národná knižnica; Národný biografický ústav, 2002,
s. 503-504.

45 Rusínske Slovo. In *Slovenský východ*, 9. januára 1919, roč. 1, č. 1, s. 4.

46 Rusínska republika. In *Slovenský východ/ Rusínske Slovo*, 10. januára 1919, roč. 1, č. 2, s. 4.

tok, ktorý im zostal ešte po štyrročnom rabovaní vo vojne“.⁴⁷ Redakcia v článku uviedla, že Rusíni vidia len v Slovákoch a Čechoch ochranu proti poľským násilnostiam. Československej vláde chceli Lemkovia poslať memorandum, aby svojim vojskom obsadila územie Haliče južne od Grybova a Jasla od Starého Sonču až po Lisko.⁴⁸

V čísle 16 prvýkrát vysádzali rubriku *Rusínske slovo* azbukou ako *Russkoe slovo*. Bol to zároveň signál, že slovensko(-česká) redakcia chce pomôcť Rusínom v ich etablovaní sa v novom štáte ako príslušníkov plnohodnotnej slovenskej národnosti. Slovenský aspekt redakcia zdôrazňovala v celom rade článkov, ktoré v roku 1919 vychádzali na stránkach Slovenského východu.⁴⁹ Aby Rusínom neoslovovali len po slovensky, ale rešpektujúc ich etnicitu, tak aj po rusky, redakcia zamestnala rusínskeho sadzača, ktorý mal v novinách na starosti rusínsku prílohu. Zároveň získala aj redaktorku na preklady slovensky písaných príspevkov do ruštiny.⁵⁰

O tom, že mala dost' práce, svedčia početné, v ruštine uverejňované príspevky, ktorých rozsah evidentne rástol od februára 1919. Vtedy bol hlavnou témou vzťah východoslovenských Rusínov (Lemkov) a Rusínov (Lemkov) na poľskej strane a ich snaha o spojenie sa do jedného štátu (československého). O čo išlo?

Tajomník Karpatskej ruskej národnej rady v Prešove Dimitrij Vyslocky napísal 21. januára 1919 list predsedovi tejto národnej rady Antonovi Beskidovi, v ktorom mu pripomenul udalosti odohrávajúce sa v rusínskom lemkovskom prostredí od konca prvej svetovej vojny. Apeloval naňho, ako na hlavného reprezentanta Rusínov v Československu, aby nezabudol na prísluby západohaličským Lemkom a tlmočil nielen ich požiadavky sformulované 5. decembra 1918 vo Florynke, ale aj požiadavky Ruskej národnej rady v Prešove vláde ČSR, resp. jej zástupcom v Košiciach, o pripojenie Lemkovštiny k ČSR. Tie boli potvrdené ako spoločné požiadavky Rusínov z oboch strán Karpát na zasadnutí novovytvoreného *Ruského výboru Lemkovštiny* (*Russkij soviet Lemkovštiny*) a *Ruskej národnej rady* v Prešove 21. decembra 1918. Aby Rusíni z oboch strán Karpát deklarovali svoju národnú jednotu a zvýšili váhu svojich požiadaviek na spoločný život, bol Ruský výbor Lemkovštiny a Ruský národný výbor v Pre-

47 Volanie o pomoc. In *Slovenský východ*, 25. januára 1919, roč. 1, č. 15, s. 4.

48 Ref. 47.

49 Rusínske Slovo/Russkoe slovo. In *Slovenský východ*, 26. januára 1919, roč. 1, č. 16, s. 3.

50 V počiatkoch redakcia mala problém, ak sadzač nemohol nastúpiť do práce, vtedy príloha *Russkoe slovo* nebola v *Slovenskom východe* vysádzaná. Svedčí o tom napr. ospravedlnenie redakcie rusínskym čitateľom z 31. januára 1919: keď sadzač onemocnel, Slovenský východ vyšiel bez Rusínskeho Slova/Russkago slova. In *Slovenský východ*, 31. januára 1919, roč. 1, č. 20, s. 4.

šove zlúčený do *Karpatoruskej národnej rady*. Keďže však od Beskida nemali žiadnu odozvu ani po odoslaní listu, tajomník Karpatoruskej národnej rady D. Vyslocky tento list uverejnil v denníku *Slovenský východ* ako otvorený list vlastnému predsedovi aj s poznámkou „*Predsedom zhromaždenia, ste boli Vy, predseda Ruskej rady i miestopredseda kňaz Michajl Jurčakovič, predseda Ruského sovietu...*“⁵¹ Uverejnením otvoreného listu A. Beskidovi *Slovenský východ* deklaroval slovenskú snahu pomôcť Rusínom riešiť ich problémy, udržať ich v československom štáte a eliminovať snahu Maďarov získať pre nové Maďarsko aj rusínske obyvateľstvo. Súčasne však slovenská strana akceptovala novú skutočnosť v živote Rusínov – ich potrebu vyjasniť si otázku vlastnej etnicity, ktorú nechcela ovplyvňovať. Po rozpade Rakúsko-Uhorska v roku 1918 hľadali Rusíni štátotvorné riešenie svojej budúcnosti. Časť z nich ho videla v spojení s ukrajinským národom a v roku 1918 s existujúcou Ukrajinskou ľudovou republikou, resp. krátko jestvujúcou Západoukrajinskou ľudovou republikou. Druhá časť zasa rigorózne odmietala ukrajinskú orientáciu a hlásila sa alebo k ruskej, alebo rusínskej národnosti, ktorú pokladala za autochtónnu.

Výzva martinskej SNR, uverejnená v *Národných novinách* i v *Slovenskom východe*, sa dostala k Rusínom severovýchodného Slovenska v čase, keď sa oni sami dostali do zložitej situácie v otázke ich etnicity. Rusíni ukrajinskej orientácie mali v januári 1919 možnosť uvažovať o pripojení k veľkej Ukrajine, čo *Slovenský východ* nekomentoval. Ba naopak, 10. januára 1919 informoval o zhromaždení zástupcov ukrajinského obyvateľstva východnej Haliče v Stanislavove zo 4. januára 1919, ktoré žiadalo pripojiť celú Halič k veľkej Ukrajine.⁵² V tom istom čísle *Slovenský východ*, deň pred príchodom ministra s plnou mocou pre správu Slovenska Vavra Šrobára do Prešova, ktorý tam do funkcie šarišského župana inštaloval Slováka Pavla Fábryho z Liptova, uverejnil článok *Rusínska republika*. V ňom tentoraz redakcia denníka priamo oslovovala Rusínom, aby sa nedali zlákať maďarskými sľubmi a neuvažovali o tom, že zostanú v Uhorsku, ale aby sa radšej primkli k „*svojim slovanským bratom*“ v ČSR.⁵³ Článok bol reakciou na sľuby novej maďarskej vlády, ktorá v zákone č. X zo dňa 21. decembra 1918 zriadovala rusínsku autonómiu Ruskú krajinu,⁵⁴ ale bez konkrétneho vymedzenia jej hraníc.⁵⁵ Rusínski činitelia si ju však modelovali aj s celou Užskou, Zemplínskou, Šarišskou, severnými časťami Abovskej a Spišskej župy,

51 Rusínske Slovo/Russkoe slovo. In *Slovenský východ*, 1. február 1919, roč. 1, č. 21, s. 4.

52 R. Jednotná Ukrajina. In *Slovenský východ*, 10. 1. 1919, roč. 1, č. 2, s. 3.

53 (Red.) Rusínska republika. In *Slovenský východ*, 10. 1. 1919, roč. 1, č. 2, s. 4.

54 DOKOS, László. *Ruszka-krajna a népek itélőszéke elött*. Budapest: Ráth Mór kiadása, 1919.

55 ZAWADOWSKI, Zygmunt. *Rus Podkarpatska i jej stanowisko prawno-polityczne*. Warszawa 1931, s. 31-34. Porovnaj aj: STERČO, Petro. *Karpato-ukrajinska deržava*. Toronto 1965, s. 225-226.

na ktorých sa nachádzali jednak súvislé pásy, ale tiež len ostrovčeky rusínskeho osídlenia.⁵⁶ Maďarská vláda s ich začlenením do Ruskej krajiny v skutočnosti nepočítala, hoci Rusínom sľubovala vyriešenie tejto otázky hneď po skončení mierovej konferencie. V tom čase ešte bola presvedčená, že sa podarí pre Maďarsko udržať ak nie celé Slovensko, tak aspoň jeho východnú časť.⁵⁷

Po inštalácii Pavla Fábryho 11. januára 1919 v Prešove Vavro Šrobár v popoludňajších hodinách poskytol audienciu obyvateľom mesta i širšieho okolia. Ako si neskôr spomínal, „*Medzi deputáciami boli kňazi čo delegáti temer všetkých rusínskych obcí na čele s pánom poslancom Antonom Beskydom. Vyslovili svoju oddanosť k republike a dôrazne žiadali, aby rusínsky národ bol postavený pod ochranu Československej republiky, pretože úrady maďarskou vládou menované ešte i teraz s ruským ľudom špatne nakladajú, takže ich politické, kultúrne a cirkevné postavenie sa v ničom nepolepšilo a k maďarskej vláde nemajú žiadnej dôvery. Ich osvedčenie prijal som s povďakom a vodcu uhorských Rusínov pána poslanca Antona Beskyda vyslal som ihneď do Prahy...*“⁵⁸ To, či Anton Beskid hovoril s Vavrom Šrobárom aj o pripojení Lemkovskej republiky k Československu, nevieme. Anton Beskid sa bližšie o obsahu svojho rozhovoru s V. Šrobárom nezmienil a o haličských Lemkoch nepísal vo svojich spomienkach ani Vavro Šrobár.

Anton Beskid skutočne do Prahy odcestoval a odtiaľ bol delegovaný do Paríža na mierovú konferenciu ako člen československej mierovej delegácie, kde mal reprezentovať uhorských Rusínov, a tým deklarovať ich záujem stať sa súčasťou československého štátu.⁵⁹ To sa aj stalo. Anton Beskid spolu s Grigorijom Žatkovičom, zastupujúcim amerických Rusínov, vydali vyhlásenie, v ktorom sa hovorilo, že „*Rusíni spod Karpát vidia v pripojení k Československu najspolahlivejšiu cestu k tomu, aby dosiahli plný rozvoj svojho politického a kultúrneho života, budú súčasťou dobre organizovaného štátu, s ktorým je jazykovo ľahké sa dorozumieť a ktorý im zabezpečí samosprávu...*“⁶⁰

Mapa Karpatskej Rusi ako súčasť Československa, ktorú Anton Beskid mal v Paríži, prezrádza, že do nej zahrnul okrem severovýchodného Slovenska aj Lemkovskú republiku a neskoršiu Podkarpatskú Rus, a teda nezabudol na prísľub západohaličským Lemkom.

56 BALOGH-BEÉRY, László. *A Rutén Autonomia*. Pécs 1937.

57 TAJTÁK, ref. 34.

58 ŠROBÁR, Vavro. *Osvobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918 – 1920*. Praha: Čin, 1928, s. 464-465.

59 Bližšie: ŠVORC, Peter. *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918 – 1946*. Praha: Lidové noviny, 2007, s. 39-40. ISBN 978-80-7106-754-2

60 PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu. Československá politika v letech popřevratových, 3. Rok 1920*. Praha: Fr. Borový v Praze, 1936, s. 1602.

Scenár, ktorý predpokladal začlenenie územia obývaného Lemkami v západnej Haliči do československého štátu, však nemal šancu na realizáciu. Poľská strana ho v roku 1919 eliminovala, československá sa zas k takejto možnosti neprikláňala z viacerých dôvodov, jedným a rozhodujúcim boli už existujúce spory s Poľskom o Tešínsko, Oravu a Spiš. Záujem o územie západnej Haliče, hoci v jeho zredukovanej podobe, by len prehĺbil československo-poľský spor, ktorý sa nečakane dostal na rokovací stôl parížskej mierovej konferencie 27. januára 1919, teda deväť dní po jej otvorení.⁶¹

Zakladanie ruských národných rád na severovýchodnom Slovensku, snaha o prevzatie miestnej správy, resp. aj skutočné prevzatie správy ukázali, že sa rusínske obyvateľstvo prebúdzá z letargie a prejavuje skutočný záujem o riadenie svojich záležitostí vlastnými silami. Tamojšie slovenské obyvateľstvo v podstate akceptovalo, že sa dediny a mestá na severovýchodnom Slovensku dostanú pod správu Rusínov a ich predstaviteľov, ale ako súčasť slovenských žúp. Slovenskí gréckokatolíci (= *rusnáci*) sa ako *rusnáci* dokonca stávali súčasťou tohto procesu. Niektorí slovenskí úradníci, ktorí tu do začiatku roku 1919 pôsobili ešte ako uhorskí úradníci, zväčša notári, sami odovzdávali úrad miestnym rusínskym aktivistom. V Štátnom archíve v Prešove sa zachovala žiadosť notára Izidora Vollaya zo Svidníka županovi Šarišskej župy Pavlovi Fábrymu z 26. januára 1919 o preloženie zo Svidníka do niektorej slovenskej obce, keďže toto miesto vo Svidníku „*právom patrí rusínskemu predstaviteľovi*“.⁶²

Podpora Rusínov v ich národnoemancipačnom procese úzko súvisela so slovenským záujmom opustiť Uhorsko a stať sa súčasťou Československa. Preto sa aj redakcia *Slovenského východu* takmer v každom čísle svojej prílohy *Rusínske Slovo/Russkoe slovo* zaoberala postavením Rusínov v Uhorsku, činnosťou uhorských vlád, ktoré Rusínom neumožňovali ich národný rozvoj, ale aj tými predstaviteľmi Rusínov, ktorí pred prevratom, a najmä po ňom, i naďalej pôsobili v uhorských (= maďarských) službách a v prospech Uhorska. Redakcia okrem vlastných komentárov dávala priestor takým dopisovateľom *Slovenského východu*, ktorí kriticky písali aj na adresu rusínskych prouhorských činiteľov. Zväčša šlo o gréckokatolícke duchovenstvo, ktoré podporovalo maďarizáciu Rusínov prostredníctvom gréckokatolíckej cirkvi a v čase vojny sa nepostavilo za záujmy svojich veriacich, ale sa podieľalo na ich prenasledovaní a šikanovaní. Tak tomu bolo aj v prípade rusínskeho roľníka vo Svidníku Jurka Laža (neskoršieho senátora čsl. parlamentu), ktorého v roku 1916 kvôli protestom voči zavádzaniu latinky do gréckokatolíckej liturgie a zavedeniu gregoriánskeho kalendára na-

61 Ref. 1, s. 160.

62 Štátny archív Prešov (ďalej ŠA PO), fond Šarišská župa. Hlavný miestodržiteľ a hlavný župan 1861 – 1922, inv. č. 1697, šk. 2122. Žiadosť notára Izidora Vollaya zo Svidníka županovi Šarišskej župy o preloženie z 26. januára 1919.

miesto juliánskeho dal zatknúť a uväzniť dekan svidníckej gréckokatolíckej farnosti Mikuláš Daňko.⁶³ Rusínski dopisovatelia *Slovenského východu* sa kriticky vyjadrovali aj na adresu gréckokatolíckeho biskupa Štefana Nováka, ktorý stál na čele Prešovskej gréckokatolíckej eparchie do roku 1919 (... *etot nesčastnyj bastard...*⁶⁴), ale aj iných. Takýchto autorov však veľa nebolo a ani ich nevieme spoľahlivo identifikovať, pretože redakcia pod kritickými článkami neuvádzala meno ich autora. Môžeme sa len domnievať, že do leta 1919 pochádzali z východoslovenského rusínskeho gréckokatolíckeho, zväčša knžazského prostredia. Autori takýchto príspevkov popri kritike bývalého Uhorska a odrodilcov písali aj ďakovné listy redakcii *Slovenského východu* za podporu Rusínov. Tie redakcia, prirodzene, uverejňovala tiež. Viacero kritických komentárov na adresu rusín-ských odrodilcov však napísali samotní slovenskí redaktori, a tie boli preložené do ruštiny. O preklady a redakčné spracovanie príspevkov sa starala rusínska redaktorka Mažiarová.⁶⁵

Roku 1919 *Slovenský východ* písal takmer o každom podujatí, ktoré sa na východe Slovenska realizovalo a malo charakter slovensko-rusínskej spolupráce.⁶⁶

V *Russkom slove* z 26. januára 1919 redakcia s uspokojením písala o stretnutí rusínskej delegácie s ministrom Šrobárom v Prešove a dodala „*Ak ste nezmenili vaše prianie [stať sa súčasťou Československa – P. Š.], my s veľkou radosťou prijímame vás, bratia Rusíni, ktorí ste boli s nami tisíc rokov pod ťažkým maďarským útlakom...*“⁶⁷ O niekoľko dní neskôr (4. februára 1919) uverejnila článok *Sbratanie Slovákov s Rusínmi*, v ktorom opisovala stretnutie šarišského župana Pavla Fábryho s obyvateľmi na severe Šarišskej župy – v Raslaviciach a v Bardejove: „*Boly to radostné Hromnice tohto roku na našom slovenskom Východe. Šariš prehovoril dôrazným spôsobom k celej československej verejnosti a aj k celému svetu. Slováci a Rusíni podali si svoje ruky a Rusíni bývalého Uhorska slávnostným spôsobom proklamovali svoju príslušnosť k Československému štátu...*“⁶⁸ V Bardejove gréckokatolícky kanonik Dr. Jozef Vojtovič d'a-

63 LAŽO, Jurko. *Ruskomu narodu na Slovensku*. Brošjura. Vyšnyj Svydik na Slovensku: Typografia Ju. Lažo, 1925. Viac o súvisiacich udalostiach pozri: ŠVORC, Peter. *Od pluhu do senátorského kresla. Jurko Lažo a jeho doba (1867 – 1929)*. Prešov: Universum, 2018. ISBN 978-8089946-02-0.

64 Rusínske Slovo/Russkoe slovo. In *Slovenský východ*, 30. 1. 1919, roč. 1, č. 19, s. 4.

65 BOREK, Edmund. 100. číslo. In *Slovenský východ*, 8. 5. 1919, roč. 1, č. 100, s. 1.

66 Pozri aj: DŽUJKO, Ján. Pred 100 rokmi vyšiel v Košiciach Slovenský východ (1919 – 1937). In *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove*. Prešov: Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v spolupráci s vydavateľstvom UNIVERSUM-EU, 2019, Vol 14, č. 1, s. 126-127. <http://dejiny.unipo.sk/>. ISSN 1337-0707.

67 Rusínske Slovo/Russkoe slovo. In *Slovenský východ*, 26. 1. 1919, roč. 1, č. 16, s. 4.

68 Sbratanie Slovákov s Rusínmi. In *Slovenský východ*, 4. 2. 1919, roč. 1, č. 23, s. 1.

koval „*bratom Čechom a Slovákom*“, ktorí sa zastali rusínskeho ľudu, vyjadril presvedčenie, že Rusíni budú šťastní s „*usilovným národom česko-slovenským*“ a ukončil slovami: „*Prinášame vám vernosť a chceme od vás pravú slovenskú lásku.*“ Na slovensko-rusínsku spoluprácu sa z oficiálnych predstaviteľov rusínskeho politického života najviac spoliehal tajomník Karpatoruskej národnej rady, rusofilsky orientovaný Dimitrij Vyslocky, ktorý na stretnutí s Pavlom Fábrym v Bardejove povedal, že pokorené Rusko musia teraz pri podpore Rusínov nahradiť „*českí bratia*“.⁶⁹ Evidentne však myslel aj Slovákov, s ktorými Rusíni na severovýchodnom Slovensku boli v každodennom kontakte.

V širších súvislostiach *Rusínske slovo/Russkoe slovo Slovenského východu* i samotný denník plnili niekoľko integračných úloh: stmelovali Slovákov a Rusínov severovýchodného Slovenska pripomínaním spoločného neľahkého postavenia oboch národov v Uhorsku, získavali Rusínov pre Československo a súčasne obrusovali hrany hroziaceho rusínsko-slovenského územného sporu.⁷⁰ Ten sa začal v náznakoch črtiť hneď pri správach, že sa súčasťou Československa stanú územia obývané rusínskym obyvateľstvom. V závere roku 1918 ešte neboli jasné východné hranice československého štátu. Zemplínska župa a severovýchodné časti Spišskej a Šarišskej župy ešte stále boli *de facto* súčasťou Uhorska, a tak ich slovenské a rusínske obyvateľstvo nemalo jasnú odpoveď či sa stane súčasťou Československa, alebo nie. Prouhorská propaganda a zastrašovanie obyvateľstva tlmili miestny slovenský optimizmus, že sa blíži deň, keď sa aj východoslovenské župy stanú súčasťou československého štátu. Miestne prouhorské úradníctvo a mocenský aparát rezignovali až po príchode československých vojenských jednotiek alebo krátko pred ich príchodom, čo sa dialo až začiatkom januára 1919. Dňa 4. januára 1919 bol obsadený Bardejov, Michalovce 10. januára 1919, Humenné 13. januára, Užhorod 13. januára 1919.⁷¹

Užská župa, v ktorej žilo z celkového počtu 160 957 obyvateľov 36 361 (22,59 %) Slovákov, 61 711 (38,34 %) Rusínov, 53 824 (33,43 %) Maďarov a 8400 (5,21 %) Nemcov,⁷² bola, dívajúc sa cez prizmu slovenského a rusín-

69 Sbratanie Slovákov s Rusínmi. In *Slovenský východ*, 4. 2. 1919, roč. 1, č. 23, s. 2.

70 DŽUJKO, Ján. Slovenský východ a formovanie slovenského národného povedomia na východnom Slovensku. In *3. študentská vedecká konferencia* [elektronický zdroj]. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2008, s. 198-209. <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Slancova2>; ISBN 978-80-8068-743-4. [cit. 2020-05-15].

71 HODŽA, Milan. *Slovenský rozchod s Maďarmi roku 1918. Dokumentárny výklad o jednaniach Dra Milana Hodžu ako čl. plnomocníka s Károlyiho maďarskou vládou v listopade a prosinci 1918 o ústup maďarských vojsk zo Slovenska*. Bratislava: Nákladom redakcie Slovenského denníka, 1929, s. 141-143.

72 Uvedené údaje sú zo sčítania obyvateľstva Uhorska v roku 1910. *A magyar szent korona országainak 1910. évi Népszámlálása. Magyar statisztikai közlemények*. Budapest 1912, s. 262-263.

skeho obyvateľstva, evidentne rozdelená na dve časti. Okresy Sobrance, Veľké Kapušany, ba aj okres Užhorod boli viac slovenské ako rusínske a platilo to aj o samotnom Užhorode, v ktorom bolo v roku 1910 evidovaných 1219 Slovákov a 641 Rusínov. Po obsadení Užhorodu takéto etnické zloženie Užskej župy naznačovalo pomerne jednoznačne, že Československo si môže uplatňovať nárok na Užskú župu, alebo aspoň na tie okresy, v ktorých Slováci tvorili vo vzťahu k Rusínom väčšinu. Pokiaľ sa hovorilo o pripojení Podkarpatskej Rusi k Československu, otáznym ostával len Užhorod, či bude súčasťou Slovenska, alebo sa ho Slováci vzdajú v prospech Rusínov.

Začiatkom januára 1919 vláda ČSR pripravovala územné požiadavky pre Parížsku mierovú konferenciu. Na svojom zasadnutí 2. januára 1919 zvažovala, aké veľké by Československo malo byť, ktoré faktory pri požiadavke na územie akcentovať a ktoré radšej nevyužiť, aby sa nový štát nedostal do vnútorných národnostných konfliktov a bol nimi od počiatku oslabovaný. Ak sa českí politici obávali početnej nemeckej a maďarskej menšiny a agresívnosti Poliakov, tak pri Rusínoch konštatovali, že oni sa sami hlásia k Československu, čo je potrebné využiť, lebo územie, na ktorom žijú predstavuje strategickú spojnicu s východom a spojeneckým Rumunskom, čo zdôraznil na porade predseda vlády Karel Kramář: „*Proto má otázka rusínska pro nás význam veliký a je snad nejdůležitější...*“⁷³ Iný názor mal poslanec Rudolf Bechyně, ktorý súhlas Rusínov s pričlenením ich územia do ČSR vnímal len ako prechodný a konjunkturálny jav. To, že do zasadnutia vlády (2. január 1919) tlmočili československým predstaviteľom vôľu Rusínov žiť v Československu väčšinou gréckokatolícki kňazi či právnici, bolo podľa neho len prejavom obáv z bolševizmu.⁷⁴

Samotný prezident T. G. Masaryk zastával názor, aby sa nepokračovalo vo vojenskom obsadzovaní územia dovtedy, kým Československo nebude mať jednoznačný súhlas rusínskeho obyvateľstva potvrdený mierovou konferenciou. Bez ohľadu na to, či sa celé územie neskoršej Podkarpatskej Rusi stane súčasťou Československa, alebo len jej časť, počítalo sa s tým, že Rusíni budú mať v Československu autonómiu. O jej územnom rozsahu vláda ČSR na svojom januárovom zasadnutí ešte nehovorila, ale panoval názor, ktorý zhrnul po diskusii ministrov predseda vlády Karel Kramář slovami: „*Co se týče Rusínů, chceme jim dáti úplnou autonomii, nechť si tudíž sami určí její rozsah.*“⁷⁵ Porada a závery ministerskej rady mali dôverný charakter, ale o podobe Československa sa diskutovalo nielen v najvyšších politických kruhoch krajiny, ale aj v širokej verejnosti, a obzvlášť na tých miestach, ktorých sa hranice nového štátu mali dotknúť.

73 Ref. 2, s. 36.

74 Ref. 2, s. 37.

75 Ref. 2, s. 35.

Slovenské obyvateľstvo východného Slovenska po začlenení tohoto územia do ČSR prechádzalo silným národnouvedomovacím procesom, prebúdzalo sa z dovtedajšej letargie a intenzívne sa zaujímal o ďalší vývoj. Na juhu Slovenska hoci pomaly, ale predsa ustupovali obavy z toho, že by slovenské obce, ktoré ležali na sever od demarkačnej čiary vyznačenej nótou Dohody z 23. decembra 1918 sa vrátili Maďarsku.⁷⁶ To sa týkalo aj všetkých troch východoslovenských žúp, v ktorých žili Slováci i Rusíni – Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej. Zemplínska župa bola rozdelená demarkačnou čiarou, ktorá sa však netýkala slovensko-rusínskej etnickej hranice.

Slováci a Rusíni žili v Užskej župe, pri ktorej v januári 1919 nebolo rozhodnuté, či sa stane súčasťou Československa celá, alebo len jej západné okresy, keďže otázka územia a hraníc nového štátu ešte len mala byť riešená na Parížskej mierovej konferencii. To bol moment, ktorý znepokojoval slovenské obyvateľstvo Užskej župy. Obzvlášť Slováci sa obávali, aby sa nevyplnili predpovede miestnych Maďarov a Židov, či aj promaďarsky orientovaného slovenského i rusínskeho úradníctva a duchovenstva, že obsadenie tohto územia je len dočasnou záležitosťou. Pravdepodobnosť takýchto správ posilňoval fakt, že podkarpatoruské župy ležiace východne od Užskej boli stále súčasťou Maďarska, ba maďarská vláda okrem zriadenia rusínskej autonómie Ruskej krajiny 5. februára 1919 nariadením č. 928 zriadila vládu Ruskej krajiny. Na 4. marca 1919 vypísala voľby do jej snemu a v nasledujúcom dni (5. marca) sa v Mukačeve konalo zasadnutie snemu, ktorý zvolil za guvernéra Ruskej krajiny rusínsky, ale aj promaďarsky orientovaného právnik Augustína Štefana (1877 – 1944).

Obavy z toho, že by slovenské dediny Užskej župy zostali v Maďarsku od počiatku januára 1919 aktivizovali miestne slovenské obyvateľstvo. Dňa 7. januára 1919 sa v Zalužiciach stretli richtári šiestich obcí Sobranceckého okresu v Užskej župe a sformulovali petíciu československej vláde, ktorú 10. januára 1919 ich deputácia predložila veliteľovi košickej posádky plukovníkovi Františkovi Schöblvi. V nej sa ako Slováci hlásili k Československu: „*My ako ku slovenskému národu patriaci ľudia sa s tým každým slovom spojujeme a s radostným srdcom vítame slávnych a víťazných bratov našich Čechov! Len prestáva nám biť srdce na ten tu od židov rozširovaný chýr, že my a náš kraj nebude patriť Československej krajine. Slávni bratia Česi! My bárs slovenskú reč troška ináč hovoríme, za to s telom a dušou do slovenského národa patríme. Prosíme a aj žiadame to od Vás, víťazní bratia naši, aby ste náš kraj a ľud ku Československej republike pripojili!...*“⁷⁷ Schöbl im sľúbil, že ich žiadosť predloží vrchnému

76 Viac napr.: ŠRÁMKOVÁ, Angelika. *Ludovít Bazovský – nezlomný rodák slovenský?* Prešov: Universum, 2014. ISBN 978-80-89046-82-9

77 Dediny pod Vihorlatom žiadajú o pripojenie ku Československej republike. In *Slovenský východ*, 11. január 1919. roč. I, č. 3, s. 2.

veliteľovi čsl. vojsk generálovi Piccionemu a „*plnomocníkovi ČSR ministrovi Šrobárovi*“. Obavy užských Slovákov to však nerozptýlilo, preto 19. januára 1919 bolo do Zalužíc zvolané veľké ľudové zhromaždenie, ktorému predsedal miestny učiteľ a neskôr notár v Malých Zalužiciach Eugen Ballay. Do Zalužíc prišlo viac ako 400 ľudí z dedín patriacich do Užskej župy. Vedúci delegácie Juraj Lukáč im referoval o ceste do Košíc,⁷⁸ kde delegácia vystupovala nielen v mene slovenských dedín Užskej župy, ale aj v mene celej Užskej župy: „*V mene užhorodskej župy vyslovíme, že sa telom i dušou pripojujeme k Československej republike a žiadame od vrchnosti, aby nás hneď ako národ Československej republiky uznávaly.*“⁷⁹ Predložená petícia, hoci písaná v mene celej Užskej župy, sa reálne týkala hlavne slovenského obyvateľstva.

V januári 1919, keď Slováci z Užskej župy vyslovovali obavy z toho, že ich dediny môžu zostať súčasťou Maďarska, bola už východná hranica Československa viac-menej jasne načrtnutá v prípravných materiáloch Parížskej mierovej konferencie. Vychádzala z československých požiadaviek predostretých E. Benešom ešte v decembri 1918, ktoré si osvojil predseda francúzskej vlády G. Clemenceau a tlmočil ich vrchnému veliteľovi východných armád Franchetovi d'Esperey, že územie československého štátu bude na východe siahať po riekou Uh.⁸⁰ Nevieme, či Slováci v Užskej župe v januári 1919 už disponovali informáciou o východnej hranici Československa, alebo nie. Faktom však zostáva, že intenzívna maďarská propaganda na tomto území relativizujúca obsadenie východoslovenských žúp československým vojskom a ich pripojenie k Československu ako nemenný stav, zneistila tunajšie obyvateľstvo, náchylné dôverovať šíreným poplašným správam. Neistota v slovenskom (i rusínskom) prostredí bola taká veľká, že regionálna slovenská tlač upokojovala svojich slovenských a rusínskych čitateľov, že ide o správy nezakladajúce sa na pravde, že správy o chystanom odchode českých vojsk zo Slovenska, odovzdanie Bratislavy a Košíc Maďarsku na základe rozhodnutia dohodových mocností dementoval dokonca aj hlavný veliteľ československých vojsk na Slovensku generál Luigi Guiseppi Piccione (1866 – 1942).⁸¹

78 Delegáciu tvorili: Juraj Lukáč a Gregor Boros z Malých Zalužíc, Pavel Pirč a Michal Činčár z Hažína, Michal Ivaňo a Juraj Huro Dzvonič z Lúčok, Ondrej Kocibán zo Závadky, Ján Vojník z Veľkých Zalužíc a z Baškoviec Michal Kostik a Ján Kostik. Pozri: Prebudený Užhorod. In *Slovenský východ*, 29. január 1919. roč. I, č. 18, s. 2.

79 Prebudený Užhorod. In *Slovenský východ*, 29. január 1919. roč. I, č. 18, s. 2.

80 Bližšie pozri: FERENČUHOVÁ, Bohumila. Veľmocenský diktát alebo vedecký problém? Rokovania o hraniciach Československa v prvej fáze mierovej konferencie v Paríži roku 1919. In ŠVORC, Peter – HARBUĽOVÁ, Lubica (Ed.). *Stredo európske národy na križovatkách novodobých dejín 1848 – 1918*. Prešov: UNIVERSUM, 1999, s. 241. ISBN 80-967753-2-4.

81 Hranice nášho štátu ustálené. In *Slovenský východ*, 1. februára 1919, roč. 1, č. 21, s. 1; Mútia

Celý rad petícií, zhromaždení, ktoré boli v prvom štvrtroku 1919 zorganizované na východnom Slovensku poukazovali na snahu Slovákov a Rusínov zostať v československom štáte. Väčšina rusínskeho obyvateľstva vtedy neriešila otázku autonómneho postavenia v krajine, čo ale neznamenal, že sa ňou nezačali zaoberať miestne rusínske elity.

Udalosti, ktoré sa na konci roku 1918 a na začiatku roku 1919 odohrávali na východnom Slovensku a Podkarpatskej Rusi sa netýkali len Slovákov a Rusínov, ale aj príslušníkov ďalších tu žijúcich národností – Maďarov, Židov, Nemcov, Poliakov i Rumunov, no tiež dvoch štátnych útvarov – dožívajúceho Veľkého Uhorska i rodiaceho sa československého štátu. V ich centrách – Budapešti a v Prahe si možno viac ako inokedy (predtým i potom) uvedomili význam svojich východných periférnych území pre postavenie krajiny v stredoeurópskom priestore. Bez týchto periférií sa totiž zásadne menil význam maďarského i československého štátu – alebo rástol, alebo, naopak, klesal. Východné Slovensko a Podkarpatská Rus sa pre Československo stali spojnicou so spriatelovým Rumunskom a dôležitým ohnivkom v malodohodovej „reťazi“, ktorá spúšťala nepriateľsky naladené Maďarsko a limitovala jeho zahraničnopolitické, no aj hospodárske aktivity a tým aj postavenie v strednej Európe. Pre Maďarsko sa stali bariérou v jeho protičeskoslovenskej a súčasne propoľskej orientácii. No a čo sa týka v zásade všetkého obyvateľstva týchto periférnych území bez rozdielu, po začlenení východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi do Československa sa začala cesta k jeho k faktickej občianskej rovnosti a demokratizácii: u Slovákov a Rusínov s tým spojenému národnému obrodeniu a faktickému zrovnoprávneniu v multietnickej spoločnosti, u Židov k ich národnej akceptácii i zrovnoprávneniu v spoločenskom postavení, napr. tým, že sa ich prestal týkať v Uhorsku zavedený a realizovaný *numerus clausus* pri vzdelaní v lekárskejších a právnych vedách. U Maďarov a Nemcov sa začala cesta k síce bolestivému, ale v konečnom dôsledku spravodlivému potlačeniu ich dovtedajšej dominancie a k výchove v duchu demokratických zásad medzivojnového Československa bez toho, aby boli občiansky, spoločensky či národne diskriminovaní.

* Štúdia je výstupom z riešenia grantovej úlohy APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*, riešená na Inštitúte histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity.

vodu. In *Slovenský východ*, 7. februára 1919, roč. 1, č. 26, s. 1; Maďarskí závratníci pri práci. In *Slovenský východ*, 11. februára 1919, roč. 1, č. 29, s. 2 a iné.

ZWEI PERIPHERIEN IN ZWEI LÄNDERN OKTOBER 1918 – JANUAR 1919
DIE OSTSLOWAKEI UND DIE KARPATENUKRAINE AUF DEM WEG
IN DIE TSCHECHOSLOWAKISCHE REPUBLIK

PETER Š V O R C

Die Ostslowakei und heutige Transkarpatien (Uhorská Rus bis zum 1919, Podkarpatská Rus /1919–1939/) waren bis zum Zusammenbruch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie ihre Randgebiete. Die slowakische und ruthenische Bevölkerung war in Ungarn genauso in ungünstiger Lage und schlimmer sozialer Situation, die durch die Massenauswanderung in die Übersee zum Ausdruck kam und darüber hinaus waren sie auch zielbewusst magyarisiert. Das Ende des ersten Weltkrieges, welcher devastierende Spuren in beiden Gebieten hinterließ, sowie der Zerfall von Österreich-Ungarn wurden ein guter Grund dafür, dass die slowakische und ruthenische Bevölkerung die Entstehung der Tschechoslowakei als ihres Staates annahm, mit dem sich die Mehrheit der Bevölkerung schnell identifizierte. Die östlichen Slowaken verweigerten das Konzept des Aktivisten Viktor Dvortsák aus Prešov, der sie als selbstständige Nation von Slovjacken bezeichnete und für die Ostslowakei einen selbstständigen Weg für ihre Entwicklung beantragte. Sie bekannten sich resolut zu der slowakischen Nation als ihr integraler Bestandteil und so nahmen sie auch ihr Gebiet wahr. Bei den Ruthenen eröffnete jedoch die freie Entwicklung im tschechoslowakischen Staat die Frage ihrer ethnischen Zugehörigkeit und spaltete sie in drei nationale Orientierungen – ruthenische, ukrainische und russische. Das Einzige, was sie verband, war das gleiche Selbstständigkeitspostulat und die innenstaatlichen Grenzen. Hier stießen sie jedoch auf den Widerstand der Slowaken, die sich weigerten, die nordöstliche Slowakei, wo mit den Slowaken auch Ruthenen lebten, als den Bestandteil des ruthenischen Gebietes zu akzeptieren. Trotz diesen Divergenzen, die die ganze Zwischenkriegszeit andauerten, unterstützten die Slowaken 1918 und 1919 die ruthenischen Anstrengungen zur Eingliederung ihres Gebietes in den neuen – tschechoslowakischen Staat.

Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.
Inštitút histórie FF PU
Ul. 17. novembra č. 1, 080 01 Prešov
e-mail: peter.svorc@unipo.sk